

Jan Hoyck van Papendrecht en de Grote Oorlog

Een picturale visie van een Nederlands artiest

Niet iedereen kent het omvangrijke werk van Jan Hoyck van Papendrecht (1858-1933)¹. Een reden zou kunnen zijn dat de voorkeur van Hoyck al vroeg uitging naar het vastleggen van het militaire leven en dat hij zich daarin ook specialiseerde. In het vooroorlogse Nederlandse leger was hij dan ook een graag geziene gast. De kracht van Hoyck is dat hij er als geen ander in slaagde de mens in het uniform te treffen. Hoyck heeft ook veel tekeningen, aquarellen en schilderijen gemaakt met onderwerpen uit de Eerste Wereldoorlog. Tijd dus voor een introductie.

Jacques Bartels

Wie was deze Jan Hoyck van Papendrecht?

Geboren in een kunstminnende Amsterdamse patriciërsfamilie, verhuisde Jan als 16-jarige met de rest van het gezin in 1874 naar Rotterdam waar hij de HBS afmaakte. Al vroeg viel zijn aanleg voor tekenen op. Hoyck senior, zelf een begaafd tekenaar, stimuleerde zijn zoon zo zeer dat hij mede op advies van hun Rotterdamse huisvriend en kunstenaar Charles Rochussen (1814-1894) Jan in

1878 naar Antwerpen liet vertrekken om zich aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten professioneel te bekwamen. Rochussen, die ook de jonge George Breitner (1857-1923) over zijn opleiding had geadviseerd, raadde Hoyck aan zoveel mogelijk verschillende onderwerpen te schilderen. Na de tweejarige opleiding in Antwerpen vervolgde Hoyck zijn studie in München aan de Koninklijke Kunstacademie. Met de opmerking van Rochussen in het achterhoofd trok Jan er

in het Beierse land op uit en tekende en schilderde zoveel mogelijk verschillende onderwerpen, variërend van landschappen en schilderachtige typen tot karaktervolle gebouwen. Tekende hij als kleine jongen al vaak soldaatjes, die destijds met kazernes in de stad veel meer deel uitmaakten van het straatbeeld dan nu. In München kwam zijn interesse voor het militaire leven in al zijn schakeringen nog meer tot uitdrukking. Niet alleen het uniform had zijn belangstelling, ook de klederdracht van boeren en boerinnen in Beieren. Systematisch bouwde Hoyck aan zijn documentatie over uniformen en kostuums, onder andere door in musea de historische ontwikkeling van deze kledingstukken te bestuderen. Veel van deze documentatie is bewaard gebleven en bevindt zich, naast enige particuliere verzamelingen, in het Nationaal Militair Museum (NMM) te Soesterberg.

Illustrator

In 1883 stuurde Jan vanuit Duitsland zijn eerste tekeningen naar het Engelse weekblad *The Graphic*, an illustrated newspaper, de eerste in een lange rij. Op 14 juli 1883

drukte het blad een hele pagina af met tekeningen van Beierse volkstypten, een kasteelruïne en militairen. Met het tekenen voor *The Graphic* zette Hoyncck de eerste schrede op het pad van illustratietekenaar, een pad dat een goede kennis van reproductietechnieken vereist. In 1885 keerde hij als professioneel geschoolde schilder en tekenaar weer terug naar Nederland en vestigde zich in Rotterdam. Hoynccks capaciteiten als illustrator werden dermate hoog gewaardeerd dat hij nu vaste medewerker van *The Daily Graphic* werd, het geïllustreerde dagblad van *The Graphic*. Dat zou Hoyncck tot 1920 blijven.

Toenemende bekendheid

Ook in eigen land groeide zijn bekendheid. Zo nam hij deel aan kunsttentoonstellingen in Rotterdam en Amsterdam. In 1885 won Hoyncck de Willink van Colleprijs, bedoeld om jeugdige Nederlandse kunstenaars te steunen. De impressionist Breitner had ook aan deze wedstrijd meegedaan. Sinds dat jaar verschenen in het geïllustreerde tijdschrift *Eigen Haard* ook illustraties van de hand van Hoyncck, meestal als ondersteuning van artikelen met een militair karakter. In 1885 kreeg Jan Hoyncck van Papendrecht ook de opdracht de groots opgezette serie van in totaal tien kloeke gedenkboeken ter ere van het eeuwfeest in 1893 van het Korps Rijdende Artillerie (Gele Ridders) voor het leeuwendeel te illustreren. In tegenstelling tot kranten, worden boeken meestal in een langzamer en zorgvuldiger tempo gedrukt. De voor de snelpers vervaardigde tekeningen moeten 'open' zijn, anders lopen ze snel vol met inkt. Jan beheerste beide technieken met groot

gemak. Met deze opdracht gaf de 34-jarige Hoyncck zijn visitekaartje af aan het militaire establishment, hetgeen hem menige opdracht opleverde. Hij ontwierp ook een penning ter nagedachtenis aan dit eeuwfeest, zijn enige overigens.

In 1886 werd Jan Hoyncck van Papendrecht lid van de Haagse kunstenaarsociëteit *Pulchri Studio*.

Twee jaar later trad hij in het huwelijk en verhuisde naar Amsterdam. Daar werd Jan ook lid van de *Maatschappij Arti et Amicitiae*, net als *Pulchri* een toonaangevend platform voor het uitwisselen van nieuwe ideeën. Niet dat Hoyncck daar intensief aan meedeed. Hij was een bescheiden man die het liefst zijn eigen weg volgde. Dat was schilderen, tekenen en aquarelleren van militaire contemporaine en historiserende onderwerpen. Aangezien hij ook een 'alleskunner' was, kreeg Hoyncck in 1891 het verzoek toe te treden tot de redactie van het datzelfde jaar opgerichte *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*. Het blad had als doelstelling een verzameling te zijn van Nederlandse letterkundigen, geïllustreerd door Nederlandse kunstenaars. Ook diverse romans en jongensboeken voorzagen hij van illustraties.

Internationale erkenning

Naast productief was de in 1894 naar het Gelderse Rheden verhuisde Hoyncck ook zeer reislustig. In de jaren voor de Eerste Wereldoorlog verbleef hij regelmatig in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland, in België, Frankrijk, Italië en in zijn favoriete berglanden Oostenrijk en Zwitserland. Met name in Engeland en Duitsland was de kwaliteit van zijn werk bij de hogere legerleiding opgevallen. Hoyncck kreeg dan ook

regelmatig uitnodigingen om in die landen legermanoeuvres bij te wonen. Ook in eigen land was Hoyncck een graag geziene gast bij legeroefeningen of andere picturaal interessante militaire activiteiten. Al deze bezoeken resulteerden in aquarellen en olieverfschilderijen, maar ook in tekeningen en pagina's grote kleurenbijlages in *The Graphic*.

Internationale faam

Was zijn werk in het Verenigd Koninkrijk en in het keizerlijke Duitsland gewild, ook daarbuiten trok het genre wat Hoyncck vertegenwoordigde, belangstelling. Zo hing zijn werk op internationale tentoonstellingen in Parijs, München, Barcelona, Sint Petersburg en St. Louis in Amerika. Menige prijs viel hem ten deel. Ook in Nederland. In 1906 kende koningin Wilhelmina hem de Eeremeditaille voor Kunst en Wetenschap in zilver van de Huisorde van Oranje toe. De jonge vorstin kocht zelf ook werk van Hoyncck. Ondanks zijn voornamelijk militaire oeuvre was Hoyncck meer dan een genreschilder. Technisch geschoold en met zijn natuurlijke aanleg gezegend, heeft hij werk nagelaten dat de toets van vergelijking met een Monet kan weerstaan. Naast historiserende werken over bij voorbeeld de Slag bij Waterloo (1815) en de Tiendaagse Veldtocht (1831), legde hij het eigentijdse militaire leven zodanig secuur vast dat zijn werk als primaire bron kan dienen voor latere research. Hoyncck had een zekere voorkeur voor de negentiende eeuw omdat militairen in hun kleurrijke uniformen toen een lust voor het oog waren. De invoering van het rookloze kruit zou hier een einde aan maken. Voordat Hoyncck ook maar één penseelstreek op het doek had neergezet, had hij zich eerst tot in de details gedocumenteerd.

Maar stonden al deze oorlogen en veldslagen ver van het bed van Hoyncck, anders werd het toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Niet dat hij een *war artist* zou worden zoals in de Britse traditie. Van meegaan met de troep zoals nu met *embedded* journalisten en fotografen gebruikelijk is, was in de Nederlandse context geen sprake.

Eerste Wereldoorlog

Dankzij het feit dat Nederland gedurende de Eerste Wereldoorlog strikt neutraal was kwam Nederland niet in oorlog, maar de oorlog kwam wel in de vorm van duizenden geïnterneerde soldaten naar Nederland toe. Evelyn de Roodt heeft met

Gele Ridders in de duinen van Jan Hoyncck van Papendrecht, 1885

haar *Oorlogsgasten*² hierover een mooi boek geschreven. De komst van al deze militaire oorlogsgasten van diverse nationaliteiten bood Hoynck een unieke kans om hen in tekeningen en schilderijen vast te leggen. De Roodt toont in haar boek een mapje met het opschrift *Verzameling van typen van Militairen uit de oorlogsvoerende landen, in Nederland in de Jaren 1914-1919 gezien en geteekend door J Hoynck van Papendrecht*.³ De schilder heeft ons echter nog een schat aan aquarellen nagelaten die letterlijk een *Fundgrube* is voor geschiedvorsers. Met name het *Schetsboek bevattende een verzameling van 82 typen van militairen uit de oorlogsvoerende landen, in Nederland geïnterneerd in 1914-1919* is een document op zich.⁴ Voor de goede orde, Hoynck heeft, naast ander werk, ook een schetsboek volgetekend met 42 uitgewerkte afbeeldingen van Nederlandse militairen in deze oorlogsjaren, maar dat valt buiten het bestek van dit artikel.

Passe-partout

Het ministerie van Oorlog verleende hem een *passe-partout* om alle locaties met geïnterneerde militairen te bezoeken. Dat heeft Hoynck dan ook met volle overtuiging gedaan. Het zal de lezer niet verbazen dat het eerst Belgische soldaten waren die in groten getale naar Nederland kwamen, die Hoynck in zijn schetsboeken vastlegde. In de herfst van 1914 bezocht hij het interneringskamp in Amersfoort waar hij tal van aquarellen maakte. Op een zo'n aquarel toont de schilder een aantal kleumende Belgische militairen die zich warmen aan vuurtjes. De Roodt schrijft over dit kamp als volgt:

‘Op het terrein van de infanteriekazerne van Amersfoort werden grote aantallen Belgische militairen gehuisvest in gebouwen en exercitieloodsen, alsook in honderden tenten op het exercitieveld. Elk hoekje van de gebouwen en tenten was benut om er schamele strozakken neer te leggen, terwijl de primitieve noodkeukens en latrines op het terrein de sporen van de haast vertoonden. Om het hek van de kazerne was een extra prikkeldraadversperring aangebracht, met daartussen Nederlandse schildwachten.’⁵

Boven: Kleumende Belgische militairen die zich warmen aan vuurtjes.

Midden: Kaart spelen en een pijpje roken, wat anders kun je doen?

Onder: de Slag der Zilveren Helmen op 12 augustus 1914.

Aangezien Hoyneck overal mocht komen en kennelijk ook het vertrouwen had gewonnen van de geïnterneerden, geeft een aquareel ons inzicht in het dagelijks leven in een tent van deze Belgen. Kaart spelen en een pijpje roken, wat anders kun je doen?

Ook was Hoyneck getuige van de mars van de kazerne in Amersfoort naar het Kamp van Zeist op 2 november 1914. Bepakt en gezakt stonden geniesoldaten en Jagers lang genoeg voor Hoyneck model om hen in waterverf vast leggen. Een maand later was hij vanuit Den Haag weer naar Amersfoort gereisd, nu om op 6 december te aquarelleren dat ter gelegenheid van het 'St. Nieclaasfeest' de geïnterneerde Belgische militairen als extraatje krentenbrood kregen.

Rotogravures

Niet alleen op lokaal niveau legde Hoyneck het militaire leven vast, ook laat hij in een olieverf de schermutselingen zien tussen het Belgische Vierde Regiment Lansiers en Duitse huzaren bij Halen (toen Haelen) in Vlaams-Brabant, later bekend geworden als de Slag der Zilveren Helmen op 12 augustus 1914. Met een knipoog naar de Gulden Sporenslag in 1302 werd dit gevecht vernoemd naar de vele zilverkleurige helmen van Duitse kurassiers die na afloop van de strijd op het slagveld achterbleven. Deze slag werd in eerste instantie door de Belgen gewonnen, maar het zou een pyrrhusoverwinning blijken. In een serie van zes rotogravures gaf de schilder een beeld hoe in 1914 gevechten in België en Frankrijk werden gevoerd. Eén van deze rotogravures is Een bloedige botsing tussen Belgische Guides en Pruisische Huzaren in het Cavaleriegevecht bij Haelen. Beide werken geven een bijna Napoleontisch beeld van een mêlée tussen cavalerie-eenheden, iets wat ook snel uit het kriegsbeeld zou verdwijnen. Een tweede rotogravure is getiteld Het Duitse Regiment No. 157 in gevecht bij Rossignolle, 22 augustus 1914. In dezelfde maand situeert Hoyneck Een der eerste, tevens hevigste grensgevechten in de Vogezen tussen de Fransche en Duitse Infanterie.

Boven: Een bloedige botsing tussen Belgische Guides en Pruisische Huzaren in het Cavaleriegevecht bij Haelen.

Midden: Het Duitse Regiment No. 157 in gevecht bij Rossignolle, 22 augustus 1914.

Onder: Een der eerste, tevens hevigste grensgevechten in de Vogezen tussen de Fransche en Duitse Infanterie.

Een andere uit deze serie is *Een uitval van het Antwerpsche garnizoen uit een der stadspoorten*. Ook aan de geallieerde bijdrage heeft Hoyncx aandacht geschonken. *Twee Engelsche stukrijders redden een stuk geschut waarvan de bemanning buiten gevecht is gesteld* is daarvan het resultaat. De laatste uit deze serie laat de Pruisische landweer zien in de loopgraven in Vlaanderen, november 1914. Zoals eerder aangegeven documenteerde Hoyncx zich eerst uitgebreid alvorens ook maar iets op het doek te zetten of aan het papier toe te vertrouwen. Om de bovengenoemde gevechtshandelingen te verbeelden heeft hij zich met grote mate van waarschijnlijkheid laten informeren door militairen die er bij waren geweest.

Op stap

Naast Belgische werden er ook Duitse militairen in ons land geïnterneerd. Op 19 augustus 1914 kwamen de eerste Duitsers aan in het Interneringsdepot Bergen in Noord-Holland. Waren het eerst net als in Amersfoort tenten, al snel stonden er in december barakken, waar een maand later ruim honderd militairen verbleven. Geleidelijk aan mochten steeds meer Duitsers buiten het kamp wonen. Hoyncx is regelmatig in Bergen geweest om daar te schetsen, tekenen en te aquarelleren. Pruisische *Jäger*, Mecklenburgsche grenadiers en dragonders had Hoyncx wel eens eerder tijdens zijn bezoeken aan Duitsland getekend, maar ook hier waren ze interessant genoeg om als één van de 82 typen vast te leggen, met als enig (logisch) verschil dat geen enkele militair een wapen droeg. Nieuw voor Hoyncx was een geïnterneerde Duitse vlieger die hij dan ook met bontjas en polskompas voor het nageslacht aquarelleerde. In dezelfde periode dat Belgen en Duitsers in ons land werden geïnterneerd, kregen de eerste groep uitgeweken Britse militairen van de *First Royal Naval Brigade*, ongeveer 1600 man, als onderdak kazernes, later barakken, in Groningen toegewezen.⁶ Hoyncx heeft het interneringsdepot in Groningen, door de Britten *Timbertown* genoemd, diverse malen bezocht, getuige onder meer aquarellen van Britse matrozen en een zeeofficier.

Boven: *Een uitval van het Antwerpsche garnizoen uit een der stadspoorten*

Midden: *Twee Engelsche stukrijders redden een stuk geschut waarvan de bemanning buiten gevecht is gesteld* is daarvan het resultaat.

Onder: Pruisische landweer in de loopgraven in Vlaanderen, november 1914.

Geïnterneerde Duitse vlieger met bontjas en polskompas.

Op 14 januari 1915, zo schrijft De Rood, arriveerden vanuit Groningen 38 Britse officieren en één Franse officier die bij de *Naval Brigade* als tolk had gediend, en die allen hun erewoord om niet te ontsnappen hadden geweigerd, in het interneringsdepot voor officieren in fort Wierickerschans, even buiten Bodegraven.⁷ Ook Hoyncck heeft dit ietwat afgelegen fort bezocht, getuige twee aquarellen van Franse luitenants, één der Infanterie, de ander van de Artillerie.⁸ Hoyncck heeft wanneer we naar zijn schetsboek kijken, na het vertrek van de Britten met hun Franse tolk(en) en de komst van enige Duitse officieren op 10 januari 1916 dit fort niet meer bezocht.

In 1916 maakte Hoyncck een tekening voor *The Graphic* met als titel *A trespasser of the air: Dutch soldiers firing at a Zeppelin*. De neutraliteit ten top!

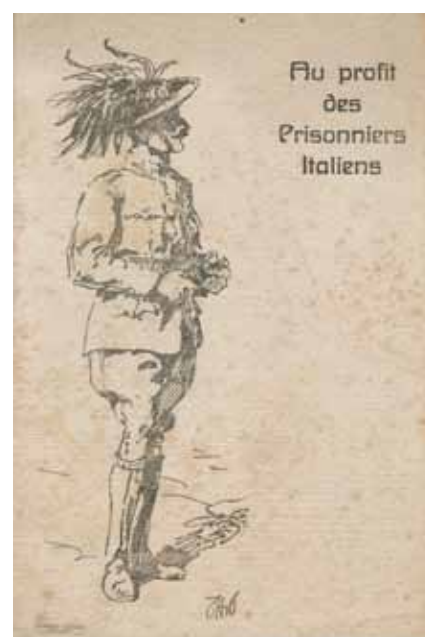
Het waren niet alleen Belgen, Britten en Duitsers die aandacht kregen, ook het lot van Italiaanse krijgsgevangenen mocht zich in een warme belangstelling koesteren. Voor hen werden op maandag 20 en zondag 26 november 1916 wat we nu noemen benefietvoorstellingen georganiseerd in het Haagse *Pulchri Studio*. Op de omslag van het programmaboekje staat een officier van de *Bersaglieri*, het befaamde Italiaanse keurkorps, getekend door Hoyncck. Het was druk in Den Haag

Nederlandse soldaten vuren op een Duitse Zeppelin.

Programmaboekje met een officier van de *Bersaglieri*, het befaamde Italiaanse keurkorps.

want op vrijdag 24 november organiseerde de 'Afdeling 's-Gravenhage tot ondersteuning van Fransche Krijgsgevangenen in Duitschland' hiertoe een voorstelling in de Koninklijke Schouwburg. Het geïllustreerde programmaboekje vermeldt dat voor de verloting diverse kunstenaars, onder wie Arntzenius en Van Hoytema ook Hoyncck van Papendrecht, 'welwillend' prijzen hadden beschikbaar gesteld. Naast Groningen waren het ook Den Haag en Scheveningen waar in totaal enkele duizenden geïnterneerde Britse militairen waren ondergebracht. Voor Hoyncck was dit een thuiswedstrijd. In zijn *Schetsboek* zien

Een symbolische tekening van de transformatie van de cavalerie: een tank en een paard op het slagveld.

wij veel aquarellen van met name Schotse militairen, voor wie hij een zwak had. Zijn reguliere bezoeken aan interneringskampen weerhielden hem niet om tekeningen in te sturen naar *The Graphic* dat op 5 mei 1917 een bijna symbolische tekening publiceerde van de transformatie van de cavalerie: een tank en een paard op het slagveld. Hoynck had het feit dat paarden gewend waren aan het fluiten van kogels en het ontploffen van granaten, maar schichtig werden van een aanrollende tank, uit eerste hand vernomen van een officier van een Nederlandse missie aan het Somme-front.

Dat Hoynck ook individueel contact met geïnterneerde militairen had, blijkt uit bewaard gebleven correspondentie tussen hem en een Belgische officier. Zo vertelde deze in zijn brief van 18 juni 1917 als reactie op een eerder schrijven van Hoynck dat hij met de kapitein Snouckaert⁹ enige uren in de omgeving van het Kamp van Zeist had rond gefietst.¹⁰ In een NB gaf deze Belgische officier antwoord op een eerdere vraag van Hoynck:

‘Zelfs bij de ‘forteresse’ heb ik gedurende den oorlog geen infanterieofficieren met roode bandbroeken gezien. Deze waren reeds eenige jaren afgeschaff.’

Op maandag 24 december 1917 vond er in Amsterdam weer een benefietvoorstelling plaats, deze keer voor krijgsgevangenen Serven. Hoynck tekende de omslag van het programmaboekje. [Afbeelding 15] Een maand later, op 21 januari 1918, vond er een tweede benefietvoorstelling

De Schotten in Clingendael 1918.

in Amsterdam plaats. Deze keer ging de opbrengst naar krijgsgevangenen Belgische soldaten. [Afbeelding 16] Hoynck koos voor de omslag spittende Belgen onder het waakzaam oog van een gewapende Duitse infanterist.

Naweeën

Met het voortschrijden van de oorlog kwam ook de uitwisseling van invaliden en krijgsgevangenen beter op gang. Nederland was als neutraal land en door haar ligging een ideale plek hiervoor. Diverse malen in 1918 legde Hoynck dit uitwisselen van Britten en Duitsers in Rotterdam vast in het eerder geciteerde Schetsboek. Het is ook in deze tijd dat Hoynck Amerikaanse matrozen tekende, dit als gevolg van het zich aan de geallieerde zijde scharen van de VS.

In de loop van 1918, op zondag 4 augustus, vond op het landgoed Clingendael in Den Haag een groot benefietfeest plaats ten bate van het Britse Rode Kruis. Ruim twintigduizend betalende bezoekers zagen hier onder meer hardloopwedstrijden, touwtrekken en worstelen te paard en om half drie `s middags `Dansen door Hooglanders’. Gedurende de hele middag verzorgden Britse militairen, onder wie Schotse doedelzakspelers, de muzikale omlijsting. Hoynck genoot met volle teugen, diverse olieverfschilderijen, aquarellen en tekeningen waren het resultaat. Na de officiële wapenstilstand op 11 november 1918 kwam er een eind aan de vijandelijkheden. Europa kon zijn wonden likken. Maar eerst moesten alle soldaten terug naar huis. Australiërs, Nieuw-Zeelanders, Brits-Indiërs, Fransen,

Algerijnen, Portugezen, Serven en Amerikanen, alle zag Hoynck voorbij gaan. Twee van zijn tekeningen van de repatriëring van Britse troepen die in rijnen vanuit Duitsland in Rotterdam aankwamen, drukte *The Graphic* op 10 mei 1919 af.

Met het vertrek van de laatste soldaten uit ons land, kwam ook voor Jan Hoynck van Papendrecht een einde aan een bijzondere periode. Dat zijn werk nog maar vaak als illustratiemateriaal gebruikt mag worden. ●

Noten

- 1 J.A.C. Bartels, *Jan Hoynck van Papendrecht 1858-1953* (Amsterdam, 1986).
- 2 E. de Roodt, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Zaltbommel, 2000).
- 3 De Roodt, 370.
- 4 Dit schetsboek bevindt zich in de collectie van het NMM te Soesterberg maar is ook digitaal te raadplegen op www.nmm.nl/zoeken-in-de-collectie.
- 5 De Roodt, 34.
- 6 De Roodt, 85.
- 7 De Roodt, 129.
- 8 Interessant is dat Hoynck twee Franse luitenanten heeft geaquarelleerd, daar waar De Roodt in haar boek op pagina 129 spreekt van slechts één Franse luitenant.
- 9 Dit zal de reserve-ritmeester M. baron Snouckaert van Schouwborg geweest zijn.
- 10 Collectie W. de Wit, Zaandam.

Verantwoording illustraties

Op drie afbeeldingen na komen alle afbeeldingen uit de collectie van Jacques Bartels. Het ruitergevecht is uit de collectie van Luuk Duker, de werken met Belgische geïnterneerden als onderwerp bevinden zich in de collectie van museum Flehite te Amersfoort.